

Naar het museum met een jurist als gids. Recht in de kunst in Gent (6)

Een Kuise Suzanne voor het Gentse stadhuis

in *Strop & Toga*, VI, 2014-15, nr. 20, p. 15-20.

Orde van Advocaten – Balie Gent

[p. 15] In de eerste aflevering in deze reeks werd ‘*Het Oordeel van Salomon*’ van Gaspar de Crayer (1582-1669) besproken. Het is een traditioneel voorbeeld van een ‘gerechtigheidsstaferaal’, een moraliserend verhaal dat in het Ancien Régime werd geschilderd (geweven, gebeeldhouwd...) in opdracht van een rechtsprekend college om in zijn raad- of zittingszaal te hangen, ter inspiratie om goed te oordelen.¹ Vóór de Franse Revolutie hadden de schepenbanken van alle Vlaamse steden er één of meer hangen. Het belangrijkste was zonder twijfel het Laatste Oordeel. In de christelijke middeleeuwen en vroegmoderne tijd namen rechters immers een goddelijke taak op zich wanneer ze de daden van hun medemens in de weegschaal moesten leggen. Zelf zouden die rechters overigens op de Laatste Dag verantwoording moeten afleggen voor hun wereldse oordelen. Ook voor de meeste andere populaire gerechtigheidsstaferalen werd uit de Bijbel geput. Behalve het al besproken Salomonsoordeel, was het verhaal van de Kuise Suzanne een klassieker.² Heel veel kunstenaars hebben het in beeld gebracht, zowel in de Nederlanden³ als elders in Europa.⁴ We gaan eerst in op de moraliserende essentie van het verhaal en belichten daarna de versie die Jan van Cleef (1646-1716) schilderde voor het Gentse stadhuis.

¹ Zie o.a. G. MARTYN, “Inspiring Images for Judges. Late Medieval Court Room Decorations in the Southern Netherlands”, in A. KÉRCHY, A. KISS & G. SZÖNYI (eds.), *The Iconology of Law and Order (Legal and Cosmic)*, in *Papers in English & American Studies*, XXI, Szeged, 2012, 41-53; W. SCHILD, *Bilder von Recht und Gerechtigkeit*, Keulen, 1995; ID., ‘Gerechtigkeitsbilder’, in W. PLEISTER en W. SCHILD (eds.), *Recht und Gerechtigkeit im Spiegel der europäischen Kunst*, Keulen, 1988, 86-171.

² Over de Kuise Suzanne in de rechtsciconologie, zie G. KOCHER, “Die Causa der Susanna. Ein Beitrag zum Thema der Gerechtigkeitsdarstellungen”, *Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde* 1985, 47-69; H. SCHLOSSER, “Die Daniel-Susanna-Erzählung in Bild und Literatur der christlichen Frühzeit”, *Tortula. Studien zu altchristlichen und byzantinischen Monumenten* 1966, 243-249.

³ In het basiswerk, J. DE RIDDER, *Gerechtigheidsstaferalen voor schepenhuisen in de Zuidelijke Nederlanden in de 14de, 15de en 16de eeuw*, Brussel, 1989, 82-87 resp. 142-143, worden de albasten fries in de vierschaar van het Brugse Vrije (werk van Guyot de Beaugrant naar een ontwerp van Lanceloot Blondeel) en een zestiende-eeuws wandtapijt in het Oudenaardse stadhuis besproken.

⁴ Zie bv. H. SCHEMPF, “Paul Trogers Bildtafeln für das Salzburger Rathaus im europäischen Kontext”, *Signa Iuris* 2008, 63-76.

Het verhaal van Suzanne als les voor rechters

Wie ooit al van de Kuise Suzanne gehoord heeft, weet dat het belerende verhaal over twee grijsaards ging, die onbehoorlijke avances gemaakt hadden ten aanzien van een beeldschone vrouw (*zie verder voor het volledige verhaal*).⁵

(1)

Wat een essentieel element is om als gerechtigheidsstafereel te gelden, is dat die twee ‘wijzen’ allebei mannen met macht waren. Het waren rechters. Volgens (de apocriefe toevoegingen aan) het boek Daniël van het Oude Testament was Suzanne (het Hebreeuwse ‘Sjoesjan’ betekent ‘lelie’) een mooie en godvruchtige vrouw. Ze was de echtgenote van de rijke Jojakim, die een huis met grote tuin had. Jojakim was een man van aanzien en in zijn tuin vergaderden de oudsten, de bestuurders en rechters dus. De Bijbel vertelt hoe beide rechters verslingerd geraakten aan de schoonheid van Jojakims vrouw en beslisten om haar – met misbruik van hun macht – tot seks over te halen. Mocht Suzanne niet op hun avances ingaan, dan [p. 16] bedreigden ze haar te zullen vervolgen wegens overspel en voor de rechtbank te zullen verklaren dat ze gezien hadden hoe zij in het geheim afspraakjes had met een minnaar in een hoek van de grote tuin, onder een boom. Wetende dat deze aantijging mogelijk tot haar

⁵ Citaat overgenomen van <http://www.bijbelencultuur.nl/bijbelboeken/toevoegingen-aan-daniel/B/2/een-kuise-suzanna>.

terdoodveroordeling kon leiden, gaf Suzanne toch niet toe aan de avances. De twee grijsaards lieten haar dan ook veroordelen... Nog voor het vonnis kon uitgevoerd worden echter, stelde Daniël voor om de getuigenissen van beide magistraten toch niet zomaar voor waar aan te nemen. Uit de confrontatie van hun beider verklaringen bleek dat ze gelogen hadden en dus machtsmisbruik hadden gepleegd. Ze werden dan ook zelf ter dood gebracht...

(1) In Babylon woonde een man die Jojakim heette. (2) Hij was getrouwd met Suzanna, de dochter van Chilkia. Zij was een bijzonder mooie vrouw en had ontzag voor God, een kuise Suzanna. (3) Haar ouders waren rechtschapen en hadden hun dochter opgevoed volgens de wet van Mozes. (4) Jojakim was een vermogend man. Hij had een tuin naast zijn huis en daar vergaderden de Joden, want hij genoot het meeste aanzien van iedereen. (5) Nu waren er dat jaar twee volksoudsten als rechters aangesteld, van wie gold wat de Heer gezegd heeft: 'Wetteloosheid is uitgegaan van Babylon, van de oudsten, die rechters waren en geacht werden het volk te besturen.' (6) Zij brachten veel tijd bij Jojakim door, en iedereen die een geschil had ging naar hen toe. (7) Als tegen de middag het volk was weggegaan, ging Suzanna in de tuin van haar man wandelen. (8) Elke dag zagen de twee oudsten haar daar binnenkomen en rondwandelen, en ze gingen haar steeds meer begeren. (9) Ze luisterden niet naar hun verstand en keken niet meer op naar de hemel; ze vergaten dat er ook over hen rechtvaardig geoordeeld zou worden. (10) Allebei waren ze ziek van verlangen naar haar, maar ze vertelden het elkaar niet (11) omdat ze zich ervoor schaamden dat ze gemeenschap met haar wilden hebben. (12) Dag na dag probeerden ze haar te zien te krijgen. (13) Op een dag zei de een tegen de ander: 'Laten we naar huis gaan, het is etenstijd,' en ze liepen ieder een andere kant op. (14) Maar na een omweg kwamen ze allebei op dezelfde plaats terug, en toen ze elkaar vroegen waarom, bekenden ze elkaar hun verlangen. Samen overlegden ze welk moment geschikt zou zijn om haar alleen aan te treffen. (15) Nog terwijl ze dat bespraken, kwam Suzanna zoals gewoonlijk de tuin binnen met twee dienaressen. Ze verlangde ernaar te baden, want het was warm. (16) Er was niemand behalve de twee oudsten, die zich hadden verscholen om haar te beklagen. (17) Ze zei tegen de dienaressen: 'Ga olie en balsems voor mij halen en sluit de poort van de tuin, dan kan ik een bad nemen.' (18) Ze deden wat zij vroeg; ze sloten de poort van de tuin en verdwenen door de zij-ingang om het gevraagde te halen, zonder de oudsten die zich daar verscholen hadden op te merken. (19) Zodra de dienaressen weg waren, kwamen de twee oudsten te voorschijn en liepen op haar toe. (20) Ze zeiden: 'De poort van de tuin is dicht en niemand kan ons zien. We worden verteerd door verlangen naar jou. Doe wat wij je vragen en heb gemeenschap met ons. (21) Anders zullen we tegen jou getuigen en zeggen dat er een jongeman bij je was en dat je daarom je dienaressen hebt weggestuurd.' (22) Suzanna kreeg het benauwd en zei: 'Ik kan geen kant op, want als ik aan u toegeef betekent dat mijn dood, en als ik het niet doe ben ik aan u overgeleverd. (23) Toch [p. 17] doe ik het niet. Ik val liever in uw handen dan dat ik tegen de Heer zondig.' (24) En Suzanna begon luid te roepen, maar de twee oudsten overstemden haar. (25) Een van hen liep naar de poort van de tuin en maakte die open. (26) Toen de dienaren in het huis het geroep in de tuin hoorden, renden ze door de zij-ingang de tuin in om te zien wat er met Suzanna was gebeurd. (27) Toen de oudsten hun verhaal hadden gedaan, schaamden de dienaren zich diep, want zoiets hadden ze nog nooit over Suzanna gehoord. (28) De volgende dag, toen het volk bij haar man Jojakim bijeenkwam, waren daar ook de twee oudsten, die hun misdadige plan om Suzanna te doden ten uitvoer wilden brengen. Ze zeiden waar iedereen bij stond: (29) 'Laat Suzanna halen, de dochter van Chilkia, de vrouw van Jojakim.' En zo gebeurde het. (30) Ze kwam, samen met haar ouders, haar kinderen en al haar verwanten. (31) Suzanna was een buitengewoon bevallige en mooie vrouw. (32) De schoften bevalen haar te ontsluiëren – ze was immers gesluiërd – om zich in haar schoonheid te verlustigen. (33) Maar de mensen in haar gezelschap, en allen die haar zagen, moesten huilen. (34) Te midden van het volk stonden de twee oudsten op en legden hun handen op haar hoofd. (35) Huilend

keek Suzanna op naar de hemel, want in haar hart vertrouwde ze op de Heer. (36) De oudsten zeiden: 'Terwijl wij alleen in de tuin wandelden, kwam deze vrouw met twee dienstmeisjes binnen, sloot de poort van de tuin en stuurde de meisjes weg. (37) Toen kwam er een jongeman naar haar toe die zich verborgen had gehouden, en hij ging bij haar liggen. (38) Vanuit een hoek van de tuin zagen wij dat misdadige gedrag en wij haastten ons erheen. (39) We zagen dat ze gemeenschap hadden, maar konden hem niet overmeesteren omdat hij sterker was dan wij en door de poort naar buiten vluchtte. (40) Toen hebben we haar gegrepen en haar gevraagd wie die jongeman was. (41) Zij wilde het ons niet zeggen. Dit is ons getuigenis.' En de vergadering geloofde hen omdat ze oudsten van het volk en rechters waren, en Suzanna werd ter dood veroordeeld. (42) Daarop riep zij met luide stem: 'Eeuwige God, u die het verborgene kent en alles weet voordat het gebeurt, (43) u weet dat zij mij vals beschuldigd hebben. Ik moet sterven, hoewel ik niets gedaan heb van alles waar zij mij van betichten.' (44) En de Heer hoorde haar. (45) Terwijl zij werd weggeleid om gedood te worden, wekte God het heilige vuur in een jongen die Daniël heette. (46) Hij riep luid: 'Ik maak mij niet schuldig aan haar bloed.' (47) Het hele volk keerde zich naar hem toe en zei: 'Wat bedoel je daarmee?' (48) Hij ging in hun midden staan en zei: 'Bent u wel bij zinnen, zonen en dochters van Israël? Veroordeelt u een dochter van Israël zonder ondervraging, zonder kennis van de feiten? (49) Ga terug naar de vergaderplaats, want ze hebben haar vals beschuldigd.' (50) Het hele volk ging haastig terug. De oudsten zeiden tegen Daniël: 'Kom bij ons zitten en zeg wat je te zeggen hebt, want God heeft je de wijsheid van een oudere man gegeven.' (51) En Daniël zei: 'Zet de twee rechters ver uit elkaar, dan zal ik hen ondervragen.' (52) Toen ze uit elkaar gezet waren, riep hij eerst de een bij zich en zei: 'U bent in slechtheid oud geworden, maar nu komen ook uw eerdere zonden aan het licht. (53) U hebt onrechtvaardige vonnissen gevelde: onschuldigen veroordeeld en schuldigen vrijgesproken, terwijl de Heer zegt: "Breng een onschuldige die in zijn recht staat niet ter dood." (54) Als u deze vrouw werkelijk gezien hebt, zeg ons dan: onder wat voor boom hebt u hen met elkaar gezien?' Hij antwoordde: 'Onder een mastiekboom.' (55) Daniël zei: 'Mooi! Met die leugen hebt u uw eigen straf bepaald, want Gods engel heeft van God al bevel gekregen u te vellen.' (56) Hij stuurde hem weg en liet de ander voorleiden. Tegen hem zei hij: 'U bent een nakomeling van Kanaän en niet van Juda! Schoonheid heeft u misleid, begeerte uw hart verdorven. (57) Zo hebt u de dochters van Israël behandeld, en uit angst hadden [p. 18] zij gemeenschap met u. Maar deze dochter van Juda heeft zich tegen uw wetteloosheid verzet. (58) Nu dan, zeg mij: onder wat voor boom hebt u hen met elkaar betrapt?' En hij zei: 'Onder een eik.' (59) Toen zei Daniël: 'Mooi! Ook uw leugen keert zich tegen u, want Gods engel staat al klaar met een zwaard om u te doorklieven. Hij vernietigt u beiden.' (60) Hierop begonnen alle aanwezigen luid te juichen en God te prijzen, die redt wie op hem vertrouwt. (61) Ze verdrongen zich om de twee oudsten, die Daniël op grond van hun eigen woorden als valse getuigen had onmaskerd. (62) Zoals de wet van Mozes gebiedt, deden ze met hen wat zij een ander hadden willen aandoen: ze brachten hen ter dood. Zo werd die dag onschuldig bloed gered.

Uit dit mooie verhaal kunnen rechters – de opdrachtgevers en meteen ook de 'bestemmelingen' van gerechtigheidsstaferelen, die immers vooral voor de raadkamer bedoeld waren en niet zozeer voor de publieke zittingszaal – minstens twee belangrijke lessen trekken. Enerzijds is er de algemene morele regel om geen misbruik te maken van de bevoegdheid die men heeft, maar om iedereen onpartijdig en onafhankelijk te oordelen. Dit is ongetwijfeld de belangrijkste reden waarom de Kuise Suzanne een populair gerechtigheidsstaferaal was. Anderzijds is er echter ook een heel praktische, procestechnische les te leren. Als een rechter op zoek gaat naar de waarheid, ondervraagt hij best alle betrokkenen apart en daarenboven over details, die misschien op het eerste gezicht niet ter zake doen, maar wel kunnen wijzen op leugens en tegenstrijdigheden. Werd *in casu* overspel gepleegd onder een eikenboom? Of

was het een mastiekboom? Door de aandacht voor dit detail vallen de wellustige rechters door de mand...⁶

(2)

De Kuise Suzanne van Jan van Cleef

Door de eeuwen heen hebben kunstenaars het Suzanneverhaal op verschillende wijzen uitgebeeld. Heel populair is de scène waarin de twee rechters de naakte schoonheid begluren... of hun indecente voorstellen formuleren (ill. 1). Jordaens, Rembrandt en Rubens

⁶ Zie ook B. JACKSON, "Susanna and the singular history of singular witnesses", *Acta Juridica* 1977, 37-50.

(ill. 2) behoren tot de bekendste schilders uit onze regionen, die deze scène borstelden. Om als gerechtigheidsstafereel dienst te doen, moest een schilderij echter meer het lerende dan het erotiserende beklemtonen. De nadruk van Suzanne-gerechtigheidsstafereelen ligt dan ook vooral op de fase van de valse beschuldiging dan wel de rechtvaardige tussenkomst van Daniël. Het hier besproken schilderij, dat tot de collectie van het STA'M behoort, legt duidelijk de nadruk op het gerechtelijke aspect en draagt als titel *'Suzanne door de grijsaards beschuldigd'*. Suzanne staat er niet naakt, maar in vol ornaat, en we zien niet enkel de twee grijsaards, maar niet minder dan 14 personages (ill. 3).

(3)

[p. 19] Centraal zien we Daniël, een soort verpersoonlijking van de goddelijke rechtvaardigheid. Hoewel hij in het Bijbelverhaal een jongeling is uit het volk en helemaal geen oude regeerder, wordt hij door Jan Van Cleef als (weliswaar jong) rechter geportretteerd: hij is de enige zittende figuur. Zijn rechterstoel staat op een verhoogje of 'tribune' (vandaar 'tribunaal'). Hij draagt een rode mantel, symbolische kleur van de rechterlijke macht. Een rood gordijn vormt ook een soort baldakijn boven de zetelende rechter. Op de voorgrond, tegen de trede, liggen enkele procesdocumenten ('rollen') en een boek. Ook deze elementen wijzen dus op het procesmatige karakter van het gebeuren.

Links van Daniël, rechts voor de toeschouwer, staat Suzanne. Achter haar staat vermoedelijk één van haar dienaressen. Suzanne slaat de ogen neer. Ze is vernederd, triest, beschaamd. Een aantal andere figuren vormen eerder het decor. Achter Daniël staan enkele oude mannen, die aan elkaar commentaar geven over het gebeuren. Links zien we verschillende soldaten met hellebaarden. Zij zullen als sterke (rechter) arm van de wet het eindvonnis ter uitvoering brengen. Links op de achtergrond heeft een steniging aanvang genomen. Als één grijsaard al naar de executieplaats gebracht is, dan staat nu de tweede malafide magistraat voor Daniël. Ook hij slaat de ogen neer.

Zoals uit de illustratie blijkt, is het schilderij van Van Cleef gevat in een ovale, marmeren (of gemarmerde), kader. Het gaat eigenlijk om een schouwstuk. De schouw staat vandaag in het STA'M op de Bijlokesite, maar komt oorspronkelijk uit het stadhuis.⁷ Jan Van Cleef (of Van Cleve, Venlo 1646-Gent 1716)⁸ is er in verschillende lokalen werkzaam geweest. Van Cleef leerde vermoedelijk de schilderstiël in Brussel bij Gaspar De Crayer, of hij liet zich minstens vaak door de Crayers werk inspireren. Vanaf 1668 vestigde hij zich in Gent, waar hij in de Sint-Michielskerk is begraven. Van Cleef produceerde, naast religieuze werken, vooral genrestukken, heel vaak in opdracht van overheden. Voor het Gentse stadhuis maakte hij bijvoorbeeld ook een 'Allegorie op de Gentse rechtspraak' (ill. 4) en 'De stichting van de Armenkamer door Keizer Karel'. De levering van het schoorsteenstuk met de geschiedenis van Suzanne leverde hij af op 10 april 1697.⁹

(4)

⁷ F. VAN TYGHEM, *Het stadhuis van Gent. Voorgeschiedenis, bouwgeschiedenis, veranderingswerken, restauraties, beschrijving, stijlanalyse*, II vol., Brussel, 1978, passim.

⁸ P.C. MOLHUYSEN en P.J. BLOK, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, III, Leiden, 1914, 234.

⁹ VAN TYGHEM, *Het stadhuis*, II, 525-526, document CLXXXVI: 'Gheschildert uijt ordere van mijn heer den secretaris Moortgat op het stadthuys, ten conto van mijn heer secretaris Vander Woestijne, een schouwstuckxke, representert de Historie van Susanna (...)'.

Illustraties

1. De Kuise Suzanne van Artemisia Gentileschi
2. Een Kuise Suzanne van Pieter-Paul Rubens
3. Suzanne door de grijsaards beschuldigd van Jan Van Cleef
4. Allegorie van de Gentse rechtspraak (Jan Van Cleef): vrouwenfiguren verpersoonlijken de kenmerken van goede rechtspraak: de dame met zuil (*fortitudo* of kracht) houdt een gerechtsroede boven het vuur ('zijn hand in het vuur steken voor gerechtigheid...'); de middenste dame brengt een zegelring naar haar mond, een teken van de rechterlijke discretieplicht, en houdt een procedurestuk vast; rechts staat Justitia met haar klassieke attributen weegschaal en zwaard; een vierde vrouw houdt de laurierkrans boven de scène, ten teken van het zegevierende recht.